

Monitoren van de sociale veiligheid:

Wat moet en wat is verstandig?

Scholen zijn wettelijk verplicht om te monitoren hoe leerlingen de sociale veiligheid beleven. De uitkomsten moeten ieder schooljaar worden aangeleverd bij de Onderwijsinspectie, die actief handhaaft op deze monitoringsverplichting. Maar wat is een goed monitoringsinstrument en misschien nog wel belangrijker: hoe zet je zo'n sociale-veiligheidsmonitor optimaal in op school?

Tekst: Ronald Kielman

Op 1 augustus 2015 is de Wet (sociale) veiligheid op school ingevoerd. Uit deze wet volgen drie belangrijke verplichtingen voor scholen in het basis-, voortgezet en speciaal onderwijs. Ten eerste moet een school doeltreffend beleid voeren op het gebied van sociale veiligheid. Ten tweede moet iedere school een coördinator en centraal aanspreekpunt op het gebied van pesten hebben en ten derde moet iedere school jaarlijks de sociale veiligheid monitoren onder leerlingen, door vragenlijsten af te nemen. De Onderwijsinspectie handhaaft sinds het schooljaar 2016/2017 op deze wet. Zij let er vooral op of een school de veiligheidsbeleving van leerlingen monitort en of de school – als dat nodig is – goede maatregelen neemt tot verbetering. Verder hebben scholen veel vrijheid. Iedere school mag zelf kiezen met welke instrument de sociale veiligheid onder leerlingen wordt gemonitord, mits het instrument voldoet aan de wettelijke eisen. Dat betekent dat de monitor:

- tenminste ieder jaar moet worden afgenomen;
- een representatief en actueel beeld van de school moet geven;
- een valide, betrouwbaar en gestandaardiseerd instrument moet zijn;
- inzicht moet geven in het welbevinden, de feitelijke en ervaren veiligheid van leerlingen.

Verder schrijft de wet voor dat scholen de gegevens ieder schooljaar bij de Onderwijsinspectie moet aanleveren. Het gaat daarbij niet om resultaten op individueel (leerling)niveau, maar om gemiddelde resultaten op welbevinden en op de ervaren en de feitelijke veiligheid van de leerlingen op schoolniveau. Als de cijfers daar aanleiding toe geven, kan de Onder-

wijsinspectie besluiten om nader onderzoek te doen naar de sociale veiligheid op school.

De meeste aanbieders van monitoringsinstrumenten hebben afspraken gemaakt met de Onderwijsinspectie over het aanleveren van de gegevens. Zo worden scholen ontlast. Een school moet de aanbieder daar echter wel expliciet toestemming voor geven. De Onderwijsinspectie houdt op haar website een lijst bij van aanbieders waarmee zij aanleverafspraken heeft gemaakt. Op het moment van schrijven zijn dat (op alfabetische volgorde): Hart en Ziel, Kanjertraining, KiVa, Kwaleitscholen, Monitor Veilig op School, Onderzoek & Innovatie Groep, Qschool, SCOL, SuccesSpiegel!, Veiligheidsmonitor, Vensters, Viseon, WMK en Zien!

Nieuw monitoringsinstrument

Binnen het in 2018 afgeronde onderzoek 'Wat Werkt Tegen Pesten' (WWTP; zie ook het artikel *Wat werkt wel tegen pesten?* in *Beter Begeleiden* van september 2018) is een sociale veiligheidsmonitor ontwikkeld voor het primair onderwijs. Een van de doelstellingen van WWTP was namelijk om een wetenschappelijk onderbouwd, door het veld breed gedragen monitoringsinstrument te ontwikkelen. Deze doelstelling is behaald en het monitoringsinstrument is sinds kort beschikbaar. Het primaire doel van WWTP was onderzoeken in hoeverre verschillende programma's effectief zijn in het tegengaan van pesten. Daarom moesten alle leerlingen van de deelnemende scholen twee keer per schooljaar een zeer uitgebreide vragenlijst invullen. Op basis van de resultaten waren de onderzoekers in staat om uitspraken te doen over de effectiviteit van verschillende programma's.

Zoals gezegd was een andere doelstelling van WWTP het ontwikkelen van een breed gedragen, wetenschappelijk onderbouwd monitoringsinstrument. De vragenlijst die werd gebruikt voor WWTP was echter te lang voor de praktijk. Zodoende is op basis van de uitgebreide vragenlijst een kortere, op de praktijk gerichte versie ontwikkeld. Met deze korte versie worden alle verplichte facetten van de sociale veiligheid gemeten. Bovendien geven de monitoruitkomsten, in de vorm van een groepsrapport, leraren en ib'ers allerlei relevante informatie en handvatten waarmee het welbevinden van leerlingen kan worden verhoogd en pesten effectief kan worden tegengegaan.

Groep 5 tot en met 8

Leerlingen kunnen de vragenlijst zelfstandig online invullen middels een persoonlijke inlogcode. Geadviseerd wordt om de vragenlijst af te nemen bij leerlingen van groep 5 tot en met 8. Leerlingen van deze leeftijd begrijpen de vragen goed en zijn in staat om groepsprocessen (op hoofdlijnen) te herkennen, zo blijkt uit WWTP. Nadat de leerlingen de vragenlijst hebben ingevuld, ontvangt de school voor iedere groep een rapport met de resultaten. In dit rapport staat:

- Het welbevinden van de leerlingen in hun groep en op school: In hoeverre gaan leerlingen met plezier naar school? Wat zijn de gemiddelde scores van de groepen? Hoe zit het met individuele leerlingen; zijn er bijvoorbeeld leerlingen met een (zeer) laag welbevinden? Zo ja, wie?
- Sociogrammen: Hoe steekt de groep in elkaar, hoe lopen de lijntjes? Wat is de sociale positie van leerlingen in hun groep? Welke leerlingen zijn elkaars beste vrienden? Zijn er ook leerlingen die elkaar niet aardig vinden en zo ja, wie?

- Prosociaal gedrag: welke leerlingen helpen anderen met opdrachten, bij problemen of als er wordt gepest?
- Populariteit en leiderschap: Welke leerlingen worden door andere leerlingen 'populair' gevonden? En welke leerlingen zijn volgens hun groepsgenoten 'goede leiders'? Goede leiders hebben bijvoorbeeld een bovengemiddelde invloed op de groepsnormen; mogelijk kunnen deze leerlingen worden ingezet om de sfeer te verbeteren.
- Pesten: Wordt er gepest in de groep? Zo ja, wie pesten er en wie zijn de slachtoffers? Op wat voor manier wordt gepest (digitaal, materieel, verbaal, fysiek of relationeel)? Hoe vaak wordt er gepest en waar gebeurt dat?

De manier waarop een school met de resultaten omgaat, is cruciaal

Cyclische aanpak

Het is uiteraard belangrijk dat scholen een goed monitoringsinstrument gebruiken dat relevante informatie oplevert. Van cruciaal belang is het op wat voor manier een school met de resultaten omgaat. Immers, het afnemen van vragenlijsten heeft geen zin als er vervolgens niets met de resultaten gebeurt. In de praktijk worstelen veel scholen met de vraag hoe zij de resultaten van de door hun gebruikte monitor optimaal kunnen gebruiken. Dat is te begrijpen, want het is een relatief nieuwe verplichting die voor een school grote verantwoordelijkheden met zich meebrengt.

Hoe zet je de monitoringsresultaten optimaal in? Ten eerste, vanzelfsprekend, moeten groepsleraren en ib'ers voldoende gefaciliteerd worden door de schoolleiding; ze moeten de tijd en de ruimte krijgen om de monitor af te nemen, de resultaten uitvoerig te bestuderen en eventueel acties in te zetten.

Als er behoefte is aan professionalisering moet dat tevens worden gefaciliteerd. Dat zijn kritische voorwaarden voor een succesvolle aanpak.

Ten tweede is het aanbevelingswaardig een cyclische aanpak (zie figuur 1) te hanteren en deze te borgen in het (anti-pest-) beleid. Maak iemand, bijvoorbeeld de anti-pestcoördinator, primair verantwoordelijk voor het opstellen en uitvoeren van dit cyclische beleid. Dat beleid begint met het twee keer per jaar afnemen van een sociale-veiligheidsmonitor; aan het begin van het schooljaar (rond oktober) en richting het einde van het schooljaar (rond april/mei). De resultaten uit de eerste meting fungeren als het vertrekpunt; zie deze als een soort nulmeting. Op basis van de uitkomsten kan een leraar of ib'er, als daar aanleiding voor is, zijn of haar handelen aanpassen of interventies plegen. Vervolgens kunnen de effecten daarvan worden geëvalueerd na de tweede meting. Daarnaast geven de uitkomsten van de tweede meting input voor het vormen van groepen voor het volgende schooljaar.

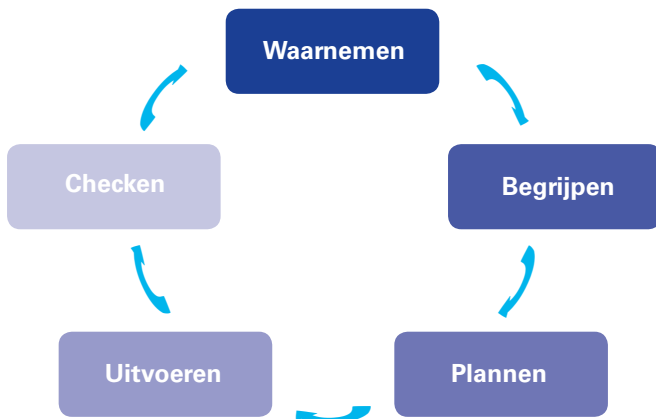

Fig. 1: De cyclische aanpak van de sociale-veiligheidsmonitor.

Waarnemen

Hoe kan zo'n cyclus eruitzien in de praktijk? Het begint met waarnemen. Denk daarbij allereerst aan het in kaart brengen van het beeld over en de observaties van individuele leerlingen en de groep als geheel, gesprekken met ouders, informatie die tussen collega's onderling is uitgewisseld en andere informatie, bijvoorbeeld uit eerdere metingen en/of voorgaande jaren. Daarnaast zijn er natuurlijk de uitkomsten van de monitor. Een hulpmiddel voor het optimaal benutten (waarnemen) van de uitkomsten, is de groepsleraar (en eventueel de ib'er) vooraf laten voorspellen wat de uitkomsten zijn. Dus: wat denkt hij/zij vooraf in de uitkomsten terug te gaan zien? Enkele vragen die dit proces op gang kunnen helpen:

- Hoe zou je de groep in één zin omschrijven?
- Als je aan de groep denkt: Welke vijf leerlingen komen het eerst bij je op? Waarom?
- Schrijf alle leerlingen uit de groep onder elkaar op, zodat je er nog wat achter kunt schrijven. Welke leerlingen staan bovenaan en welke onderaan? Zijn er leerlingen die je bent vergeten? Wat zegt dit over jou, de leerlingen en de groep?
- Schrijf achter iedere leerling het eerste gevoel op dat je hebt (associatief). Check je antwoorden. Heb je karaktereigenschappen, kenmerken of juist je eigen gevoel opgeschreven? Hoe komt dat?

- Bij welke leerlingen heb je positieve gevoelens en bij welke leerlingen juist negatieve gevoelens? Bij welke leerlingen voel je zorgen? Zouden collega's en andere leerlingen hier ook zo over denken?

Bestudeer vervolgens samen (de ib'er en leraar) de monitoruitkomsten en vergelijk deze met de verwachte uitkomsten. De monitoruitkomsten geven waardevolle informatie. Het zijn immers de antwoorden van de leerlingen zelf. Hun perceptie, mening en ervaringen kunnen verschillen van het beeld dat de groepsleraar heeft. Neem de uitkomsten van iedere leerling serieus.

Begrijpen

Bij deze stap gaat het erom dat je erachter komt hoe situaties in elkaar steken. Opvallende, belangrijke uitkomsten moeten gecontroleerd worden. Stel dat uit de monitor blijkt dat een leerling een zeer laag welbevinden heeft: Was dit een verrassing voor de leraar en de ib'er of zat het eraan te komen? Was de oorzaak van het lage welbevinden bekend? Met andere woorden: onderzoek hoe het probleem in elkaar steekt. Zie de monitoringsuitkomsten daarbij ook niet als absolute en onbetwiste waarheid. Het is mogelijk dat een leerling een vraag niet goed heeft ingevuld. Ga er niet standaard van uit dat dit zo is, maar houd de mogelijkheid wel voorzichtig in je achterhoofd. Over het algemeen geldt bij begrijpen: hoe meer informatie er bij elkaar gebracht wordt, hoe betrouwbaarder en nauwkeuriger de diagnose.

Vaak is het bij belangrijke uitkomsten nodig om meer informatie te verzamelen. Op wat voor manier dat dient te gebeuren, is sterk afhankelijk van de situatie en dus niet in een blauwdruk te vatten. Daarbij kan gedacht worden aan: het observeren van een leerling in de groep, een persoonlijk gesprekje met de leerling, een gesprekje met de leraar die de leerling vorig jaar in zijn of haar groep had, een gesprek met ouders enzovoort. Let wel: bij een leerling met een laag welbevinden en in peestsituaties moet altijd actie worden ondernomen! Het moge duidelijk zijn dat begrijpen een belangrijke stap is. Denk als school dus goed na over wie dit gaat/gaan doen en wie hiervoor schoolbreed verantwoordelijk is/zijn. Doet de groepsleraar dit individueel of krijgt hij/zij altijd ondersteuning van de ib'er? Soms ziet een buitenstaander meer dan iemand die direct bij de situatie betrokken is. Bovendien kan het fijn zijn om een sparringpartner te hebben. Leg het 'begrijpproces' vast in beleid en leef dit na.

Plannen

Vervolgens is het tijd om te beslissen welke acties en maatregelen ingezet worden. De benodigde actie is volledig afhankelijk van de aard en de omvang van de situatie. Het is altijd maatwerk, de sociale werkelijkheid is immers complex. Het is daarom sterk aan te bevelen om de belangrijke plannen samen met iemand voor te bespreken en daarover uitgebreid van gedachten te wisselen. Ook hierbij komen allerlei vragen aan bod, bijvoorbeeld:

- Voor welke uitkomsten is actie noodzakelijk en voor welke niet?
- Wat is het doel van de acties en hoe moeten ze eruitzien?
- Welke acties en maatregelen worden op individueel niveau ingezet, en welke op de groep als geheel?
- Moeten ouders daarbij betrokken worden? Zo ja, wanneer en hoe?

Verder is het goed om na te denken over de vraag of de groepsleerleraar de acties zelfstandig uit kan voeren, of dat het noodzakelijk is om in- of externe ondersteuning in te schakelen. En als er ondersteuning nodig is, wie biedt die ondersteuning dan? Wie doet wat en wanneer wordt er opnieuw afgestemd?

Uitvoeren

Deze fase spreekt voor zich. De acties worden uitgevoerd zoals deze zijn gepland. Stem goed af wie wat doet en houd elkaar op de hoogte van de vorderingen en ervaringen. Plan daar bij voorkeur momenten voor in.

Checken

Richting het einde van het schooljaar, rond april/mei, wordt de vragenlijst voor de tweede keer afgenomen. Tijd voor een evaluatiemoment: Hebben de ingezette acties effect gesorteerd? Hoe is dat te zien? Waarom wel of waarom niet? Is er een vervolg nodig? De cyclus wordt opnieuw doorlopen; begin dus weer bij 'waarnemen'.

Checklist

Een cyclische aanpak is enorm belangrijk om de sociale veiligheid van alle leerlingen te garanderen. Wordt een dergelijke cyclus bij jullie op school gehanteerd? Is de monitoring goed geregeld? De volgende checklist kan helpen om te zien of de zaakjes rondom de monitoring van de sociale veiligheid op orde zijn:

- Worden er vragenlijsten afgenomen bij leerlingen (van groep 5 tot en met 8) over de sociale veiligheid, waarin de drie verplichte aspecten aan bod komen?

- Worden de monitoringsuitkomsten bij de Onderwijsinspectie aangeleverd; heeft de aanbieder daartoe opdracht en toestemming gekregen?
- Faciliteert de schoolleiding voldoende (in tijd en ruimte) om de vragenlijsten af te nemen en inhoudelijk met de monitoringsuitkomsten aan de slag te gaan?
- Is er iemand primair verantwoordelijk voor de monitoring van de sociale veiligheid en het bekijken van de uitkomsten?
- Wordt de monitor twee keer per jaar afgenomen, zodat er ruimte is om binnen een schooljaar bij te sturen en in te grijpen in negatieve processen?
- Wordt een duidelijke, cyclische aanpak gehanteerd die geborgd is in beleid? Is het duidelijk wat er binnen iedere stap moet gebeuren en wie wat doet? Wie bekijkt bijvoorbeeld de groepsrapporten? Wie bedenkt/bedenken de benodigde acties? En wie voert de acties uit?

Voor meer informatie over de sociale-veiligheidsmonitor van WWTP: www.ksvg.nl/de-leerlingmonitor.

In de materialenbank op www.lbbo.nl vind je onder meer de volgende artikelen over sociale veiligheid op school:

- *Wat werkt wel tegen pesten?* (september 2018)
- *Sociale veiligheid op school* (april 2017)

TIP

Ronald Kielman Msc. is socioloog en werkt als adviseur/onderzoeker bij het Kennis- en expertisecentrum sociale veiligheid en groepsvorming (www.ksvg.nl). Hij houdt zich vooral bezig met de thema's sociale veiligheid en anti-pesting. Vanuit de Rijksuniversiteit Groningen is Ronald betrokken bij KiVa (www.kivaschool.nl) en werkt hij mee aan de ontwikkeling van een anti-pestprogramma voor het voortgezet onderwijs (www.nro-vo.nl). E-mail: r.e.kielman@rug.nl.

AUTEUR